
**ENVER PAŞA’NIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA
BALKANLARI TEFTİŞİ İLE İLGİLİ BİLİNMEYEN İKİ
BELGE**

*TWO UNKNOWN DOCUMENTS CONCERNING ENVER PASHA’S
BALKAN INSPECTION DURING THE FIRST WORLD WAR*

İbrahim KAMİL*

Geliş Tarihi: 14.10.2016

Kabul Tarihi: 20.10.2016

(Received)

(Accepted)

ÖZ: Osmanlı Devleti, Alman Amirali Souchon’un komutasındaki Yavuz ve Midilli gemilerinin Rus limanlarını bombalaması üzerine Birinci Dünya Savaşı’na girmiştir. Kısa bir süre öncesine kadar birbiriyle savaşan Osmanlı Devleti ile Bulgaristan aynı grupta yer almış, her iki devletin orduları Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerinde birlikte savaşmışlardır. Osmanlı Devleti’nin Başkumandan Vekili Enver Paşa, söz konusu cephelerde bulunan Türk ordularının durumunu yerinde görmek amacıyla Balkanlara bir gezi yapmıştır. 10-23 Aralık 1916 tarihlerini kapsayan bu geziyi Bulgar askerî birimleri ile istihbaratı yakından takip etmiş, Enver Paşa’nın amacını öğrenmek istemişlerdir. Dolayısıyla Bulgaristan’ın İstanbul Elçiliğinde görevli olan askerî ataşesi gezi heyetine katılmış, sonradan konu hakkında ayrıntılı bir rapor yazmıştır. Enver Paşa’nın Dobruca, Romanya, Bulgaristan ve Makedonya’yı kapsayan bu gezisi sırasında uğradığı yerler ve görüştüğü kişiler hakkında Üsküp’te görevli olan Bulgaristan askerî teftiş bölgesi komutan yardımcısı da ikinci bir rapor hazırlamıştır. Her iki raporda Enver Paşa’nın askerî ve siyasi hedefleri olduğu belirtilmiştir. Bunlara göre: Enver Paşa, askerî olarak cephelerdeki Türk ordularının savaş kabiliyetini, başarılarını, ihtiyaçlarını ve diğer ülke orduları ile ilişkilerini tespit etmeye çalışmıştır. Siyasi hedef olarak ise Osmanlı Devleti’nin, Makedonya ve Bulgaristan’da yaşayan Müslüman Türklerin ve Arnavutların yanında olduğunu göstermek istemiş, maddi, manevi ihtiyaçları ile ilgilenmiş, moral desteği vermiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Makedonya, Birinci Dünya Savaşı, Enver Paşa.

ABSTRACT: The Ottoman Empire entered the First World War upon the bombardment of Russian ports by Goeben and Breslau, the ships under the command of German Admiral Souchon. The Ottoman Empire and Bulgaria, which were still fighting against each other shortly before the war, were involved in the

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İİBF., Uluslararası İlişkiler Bölümü.
(ikamil2002@yahoo.com).

same block and the armies of these states battled together on the fronts of Galicia, Romania and Macedonia.

Deputy Supreme Commander of the Ottoman Empire, Enver Pasha, made a trip to the Balkans in order to observe the situation of the Turkish armies located in these fronts. Bulgarian military and intelligence units followed closely the trip covering the dates of 10-23 December 1916 and aimed to learn the purpose of Enver Pasha. Therefore, Bulgarian military attaches serving at the Embassy of Bulgaria in Istanbul participated in the delegation and later wrote a detailed report about the subject. Bulgarian deputy commander of military inspection zone in Skopje prepared a second report about the places Enver Pasha visited and people he met during his trip to Dobruja, Romania, Bulgaria and Macedonia. Both reports pointed out that Enver Pasha had military and political aims. According to these reports, Enver Pasha tried to determine Turkish armies' ability to fight, success and necessities militarily as well as their relations with the armies of other countries. As a political aim, he wanted to prove that the Ottoman Empire sided with the Muslim Turks and Albanians living in Macedonia, Albania and Bulgaria and he took care of their material and moral needs and gave moral support to them.

Keywords: The Ottoman Empire, Bulgaria, Macedonia, The First World War, Enver Pasha.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerde kırılma noktaları birden fazladır. Bunların ilki 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Savaş sonrasında 3 Mart 1878'de Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması imzalanmıştır¹. Bu antlaşma "Büyük Bulgaristan'ın" sınırlarını belirlemiştir². Ancak Balkanlarda geniş topraklara sahip bir devleti istemeyen diğer Balkan ülkeleri ile Avrupa'nın güçlü devletleri antlaşmada düzenlemeye gitmişler³ ve yerine Berlin Antlaşmasını imzalamışlardır⁴. 13 Temmuz 1878 tarihinde aralarında Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın olduğu bu devletler Yeşilköy Antlaşmasının belirlediği toprakları üç bölgeye ayırmışlardır. Bu toprakların bir kısmı Doğu

¹ *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, C. 2, (Ed.) Vladimir Potyemkin, Çev. Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009, s. 63. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt*, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s. 57-69.

² Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1960)*, A. Ü. Hukuk Fakültesi Yay., İkinci Bası, Ankara, 1978, s. 154. Yorga, *Osmanlı Tarihi, C. V. (1774-1912)*, Çev. B. Sıtkı Baykal, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1943, s. 589. Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016, s. 84.

³ Yeşilköy antlaşmasının geçersiz kılınması ile ilgili gelişmeler için bkz.: Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele, I. Cilt, 2. Baskı*, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 19-28.

⁴ Kristö Mançev, *Natsionalniyat Vprios na Balkanite*, Akademično İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov", Sofya, 1999, s. 66.

Rumeli adıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır⁵. Diğer kısmına "Makedonya" ismi verilmiş, "zabita ve maliyesinin" Avrupa devletlerinin denetiminde olması ve ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne iadesi kararlaştırılmıştır⁶. Üçüncü kısma ise "Bulgar Prenslığı" denmiş⁷ ve adeta Osmanlı Devleti'ne bağlı⁸ bir beyliğe dönüştürülmüştür⁹. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ile Bulgar Prenslığı arasında diplomatik/resmi ilişkiler başlamıştır¹⁰.

İkinci kırılma noktası, Bulgaristan'ın güneye doğru yayılmasıdır. Bulgaristan elde ettiği toprakları yeterli görmemiş, 1885 yılında Doğu Rumeli Vilayetini ilhak etmiştir¹¹. Üçüncü kırılma noktası "Büyük Bulgaristan" kurma yolunda engel olarak gördüğü "Osmanlı Devleti'ne bağlı Prenslük" statüsüdür. Bu statüyü ortadan kaldırmak istemiş, birçok başka sebebin yanında İstanbul'daki Bulgar Elçisinin Osmanlı Padişahının doğum gününe davet edilmemesini bahane ederek 1908'de bağımsızlığını ilan etmiştir¹². Bulgaristan bu tarihten itibaren siyasal yönetim olarak Prenslükten Krallığa geçmiştir¹³.

Osmanlı Devletiyle Bulgaristan Krallığı arasındaki dördüncü kırılma noktası 1912-1913 Balkan Savaşlarıdır. Bu savaşlar: iştahı bir türlü kapanmayan Bulgaristan'ın topraklarını daha da genişletmesine zemin hazırlamış, Birinci Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın tamamını ele

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK Yay., Ankara, 1992.

⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt...*, s. 77.

⁷ İbrahim Kamil, "Krallık Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı, 2.Cilt: Çağdaş Balkanlar*, 2. Baskı, (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yay., Ankara, 2013, s. 547.

⁸ Mariya Mateeva, Hristo Tepaviçarov, *Diplomatiçeski Otnoşeniya na Bılgariya (1878-1988)*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1989, s. 279.

⁹ Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 1979, s. 80.

¹⁰ *Oftisialnata i Taynata Bılgaro-Turska Diplomatsiya (1903-1925), Dokumentalen Sbornik*, (Ed.) Tsoço Bilyarski, Valentin Kitanov, Dırjavna Agentsiya "Arhivi", Sofya, 2009, s. 5.

¹¹ *Ot San Stefano Do Parij (1878-1947), Nay Vajnite Dogovori za Bılgariya*, (Ed.) Nikola Grigorov, İzdatelstvo "Aniko", Sofya, 2009, s. 8.

¹² Minço Semov, *Velikite Sili i Bılgarskata Natsionalna Drama*, İzdatelska Kışta "İnterpress", Sofya, 1991, s. 141. Milen Kumanov, "İztoçna Rumeliya (1879-1885)", *681-1948 İz İstoriyata na Bılgarskata Narodnost i Dırjava, İzsledvaniya, Analizi, Preotsenki*, (Ed.) Milen Kumanov, İzdatelstvo, Pelikan ALFA, Sofya, 1993, s. 163-169. Mateeva, Tepaviçarov, *Diplomatiçeski Otnoşeniya...*, s. 281.

¹³ Milen Kumanov, "Obyavyavane na Nezavisimostta na Bılgariya Prez 1908 Godina", *681-1948 İz İstoriyata na Bılgarskata Narodnost i Dırjava, İzsledvaniya, Analizi, Preotsenki*, (Ed.) Milen Kumanov, İzdatelstvo, Pelikan ALFA, Sofya, 1993, s. 207.

geçirmesine ve Çatalca önlerine kadar gelmesine sebep olmuştur¹⁴. Elde ettiği topraklarla yetinmeyen Bulgaristan, Makedonya'yı ele geçirmek amacıyla 29 Haziran 1913'te Yunanistan ve Sırbistan'a saldırarak İkinci Balkan Savaşı'nı başlatmış, ancak kısa zamanda yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır¹⁵. Bu yenilgi Bulgaristan'ın yayılmacılık hevesini sonlandırmıştır¹⁶. Savaştan sonra imzalanan 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması¹⁷, 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşması¹⁸ ve 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması¹⁹ Balkan devletlerinin karşılıklı hak ve menfaatleri ile sınırlarının belirlenmesinde önemli rol oynamışlardır.

1878-1913 sürecindeki çıkar çatışmaları, anlaşmazlıklar ve savaşlar dikkate alındığında Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yaşananların aniden sonlandığı görülmüştür. Düşmanlıklar karşılıklı işbirliğine dönüşmüş, taraflar kendilerini Birinci Dünya Savaşı'nda aynı grupta bulmuşlardır. Osmanlı Devleti; Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinden hemen bir gün sonra 2 Ağustos 1914 tarihinde Türk-Alman İttifakı'nı imzalamış²⁰ ve aynı gün genel seferberlik kararı almıştır²¹. Türk-Alman İttifakı Mısırlı Sadrazam Sait Halim Paşa'nın yalısında görüşülmüştür. Türk tarafından Paşa'dan başka Dâhiliye Nazırı Talât Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey yer almış, karşı tarafta Almanya'nın İstanbul Sefiri Baron Von Wangenheim (Vangenhaym) bulunmuştur.

¹⁴ Vasil Vasilev, "Uçastiyeto na Bulgariya v Balkanskata i Mejdusiyuzničeskata Voyna (1912-1913)", *681-1948 İz İstoriyata na Bulgarskata Narodnost i Dırjava, İzledvaniya, Analizi, Preotsenki*, (Ed.) Milen Kumanov, İzdatelstvo, Pelikan ALFA, Sofya, 1993, s. 221.

¹⁵ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 442.

¹⁶ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, II. Basılış, TTK. Yay, Ankara, 1951, s. 105-109.

¹⁷ Sava Penkov, *Mejdunarodni Dogovori na Bulgariya (681-1947)*, İzdatelstvo Jorj Nef., Sofya, Cenevre, Paris, 1992, s. 203.

¹⁸ Hristo Silyanov, *Srıbsko-Bılgarskiyat Spor i Rusiya*, Kooperativna Peçatnitsa "Gutenberg", Sofya, 1915, s. 68.

¹⁹ Nikola Stanev, *İstoriya na Nova Bulgariya (1878-1941)*, İzdatelska Kışta "Heraklit", Sofya, t.y., s. 229. *Ot San Stefano ...*, s. 112-126.

²⁰ A. Halûk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol (ve Savaş)*, Ek'li İkinci Basılış, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1973, s. 217. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, 1908-1914, C. II, II. Baskı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 517. H. Berke Dilan, *Siyasi Tarih (1914-1939)*, Alfa Yay., İstanbul, 1998, s. 16.

²¹ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s. 39. Bulgaristan'ın İstanbul'daki Askeri Ataşe'si Başbakan Radoslavov'a şifreli bir telgraf göndermiş, seferberlik kararının eski takvime göre 20 Temmuz 1914 günü öğleden sonra 13.00'te alındığını ve gerekçe olarak "güvenlik tedbirlerinin" gösterildiğini bildirmiştir. *Ts. V. İ. A., f. 2, op. 1, a. e. 15, l. 4.*

Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın ise haberi dahi yoktur²². Anlaşma, Osmanlı Sadrazamı ile Almanya Sefiri arasında imzalanırken orada bulunanların hiçbiri itiraz etmemiştir²³. Hatta bizzat Sadrazam'ın önerisi üzerine konuyu gizli tutmayı kararlaştırmışlar²⁴, Osmanlı Devleti'nin varlığını koruyabilmesi için bilim, sanat, sanayi ve ticaretle kalkınmış bir devletin yardımıyla gelişmesini sağlayabileceği kanaatini taşıdıklarını söylemişlerdir²⁵.

O sıralarda Sofya'daki Türk Elçiliğinde Askerî Ataşe olarak görev yapmakta olan Yarbay Mustafa Kemal ise olaylara farklı yaklaşmaktadır. O, 4 Eylül 1914 tarihinde İstanbul'daki arkadaşı Tefik Rüştü'ye (Aras) yazdığı mektupta savaş konusundaki düşüncelerini dile getirmiştir. Savaşın genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra Almanların, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ı kendi taraflarında savaşmaya ikna etseler dahi, deniz hâkimiyeti olmayınca başarılı olamayacakları kanaatini taşıdığını belirtmiştir²⁶. Mustafa Kemal, Sofya Elçisi Fethi Bey'e (Okyar) de düşüncelerini anlatmış, İttihat ve Terakki hükümetinin beklemesini, kesinlikle savaşa girmemesini söylemiş, "bu savaş bizim savaşımız değildir" demiştir²⁷.

Türk-Alman İttifakı üzerine, Alman Amiralî Souchon'un²⁸ komutasındaki Yavuz (Göben) ve Midilli (Breslav) gemileri²⁹, Hamidiye kruvazörü ve birkaç destroyerden oluşan Osmanlı bayraklı donanma "tatbikat" kisvesi altında³⁰ Karadeniz'deki Rus gemilerine saldırmıştır. Sonra

²² Arslan Tekin, *Enver Paşa ve Dönemi*, Kariyer Yay., İstanbul, 2016, s. 287-289.

²³ Aydemir, *Makedonya'dan...*, C. II, s. 517.

²⁴ Cemal Paşa, *Hatıralar, İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, (Yay. Haz.) Alpay Kabacalı, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015, s. 133.

²⁵ *Talât Paşa'nın Anıları*, (Yay. Haz.) Alpay Kabacalı, 8. Basım, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015, s. 25-26.

²⁶ Tefik Yener, *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu*, İnkılâp Yay., İstanbul, 2015, s. 175-176.

²⁷ Yener, *Birinci Dünya Savaşı ve...*, s. 176.

²⁸ Amiral Souchon 23 Eylül 1914 tarihinde resmen Osmanlı filosunun komutanlığına getirilmiştir. Ryan K. Noppen, *Osmanlı Deniz Harekâtı (1911- 18)*, Çev. Emir Yener, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2016, s. 31.

²⁹ Göben ve Breslav'ın Yavuz ve Midilli olması ile ilgili süreç hakkında bkz.: Wilhelm Souchon, "Majestelerinin Gemileri Goeben ile Breslau'nun Messina'dan Çanakkale Boğazı'na Huruç Hareketi", *Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler*, (Ed.) Özlem Çekmece, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 1-30. Erdoğan Aydın, *Osmanlı'nın Son Savaşı, Turan Hayalinden Sevr'e*, Kırmızı Yay., İstanbul, 2012, s. 427-436. Cemal Paşa, *Hatıralar, İttihat ve...*, s. 143-148.

³⁰ 25 Ekim 1914'te Enver Paşa Amiral Souchon'a kendi imzası ile şu yazılı emri vermiştir: "Bütün filo Karadeniz'de manevra yapmalıdır. Vaziyeti müsait bulduğunuz anda , Rus filosuna hücum

da Rusya'nın Odessa, Kefe (Theodosia), Sivastopol, Novorossisk limanlarını³¹ 29-30 Ekim 1914'te bombalamış ve fiilen Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir³². Saldırı olacağından gemi mürettebatının dahi haberi yoktur³³. Olay üzerine 1 Kasım'da Rusya, 2 Kasım'da Sırbistan, 3 Kasım'da Karadağ ve 5 Kasım'da da İngiltere ile Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir³⁴. Osmanlı Devleti de karşılık olarak 12 Kasım 1914 tarihinde³⁵ cihat ilan etmiştir³⁶. Bu cihadın Müslüman halklar üzerinde etkisi olmamıştır. İran ve Türkistan'da beklenen ayaklanma gerçekleşmemiş, Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti yanında yer alması bir kenara, Çanakkale'de bize karşı savaştıkları görülmüştür³⁷. Osmanlı vatandaşı Araplar ise fırsattan istifade ederek isyan etmişler, devleti arkadan hançerlemişlerdir³⁸.

ediniz. Çarpışmaya başlamadan evvel, bu sabah size verdiğim gizli emri açınız...". Enver Paşa'nın gizli emri ise şöyledir: "Türk filosu Karadeniz'de zorla hakimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız. Nerede bulsanız, harp ilan edilmeksizin hücum ediniz". Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., C. II, II. Baskı, s. 563. Bazı kaynaklar Enver Paşa'nın yazılı emri konusunda farklı tarih vermektedirler. Ahmet Bedevî Kuran emrin 22 Ekim'de tebliğ edildiğini belirtmekte, Enver Paşa'nın ifadelerini tekrarlamakta, ilâve olarak bunun Von Sanders Paşa'nın baskısı ile yapıldığını ileri sürmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 656. Mustafa Çolak ise emrin 4 Ekim'de verildiğini belirtmektedir. Enver Paşa, Osmanlı-Alman İttifakı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008, s. 18.

³¹ Rus limanlarının bombalanması hakkında bkz.: Rudolf Firle, "Odesa'ya İlk Seferim", *Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler*, (Ed.) Özlem Çekmece, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 31-37. Rudolf Firle, "Türklerin Felsefesi", *Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler*, (Ed.) Özlem Çekmece, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 39-44. Rudolf Firle, "Donetz ve Kubanetz'in İmha Edilmesi", *Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler*, (Ed.) Özlem Çekmece, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 45-52.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Doğan Hacipoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Harbine Girişi, 29 Ekim 1914, (Geliştirilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci baskı)*, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaa Müdürlüğü, İstanbul, 2003, s. 127-170, Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, (Ter.) Beyza Sümer Aydaş, TTK. Yay., Ankara, 2014, s. 643-644.

³³ Hasan Dilan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918)*, C. I, Belge No: 14, TTK. Yay., Ankara, 2005, s. 33.

³⁴ Murat Bardakçı, *Enver Paşa*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015, s. 134.

³⁵ Shaw, a.g.e., s. 657. Bazı kaynaklarda tarih 14 Kasım olarak verilmektedir. Doğan Hacipoğlu, a.g.e., s. 168. Padişah Mehmet Reşad'ın Türk ordusuna ve donanmasına yönelik yayınladığı Cihad-ı Ekber (Büyük Savaş) Hattı Hümayunu 11 Kasım 1914 tarihlidir. Aydemir, a.g.e., C. II, II. Baskı, s. 569-570. Bulgaristan Askerî Arşivi'nde bulunan Padişah Mehmet Reşad'ın cihat ilanının Fransızcası ve Bulgarca tercümesi eski takvime göre 29 Ekim 1914 (11 Kasım) tarihlidir. *Ts. V. İ. A., f. 2, op. 1, a. e. 15, l. 238.*

³⁶ Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 467.

³⁷ Kuran, a.g.e., s. 657.

³⁸ Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2004, s. 610-611.

Osmanlı Devleti'nin bir oldu-bitti ile savaşa girerek³⁹ Rusya'nın Karadeniz limanlarını bombaladığı sıralarda Bulgaristan savaşa katılma niyetinde değildir. Tarafsızlığını korumakta ve gelişmeleri takip etmektedir. Osmanlı Devleti yetkilileri ise Bulgaristan'ın karşı tarafta yer alması halinde Boğazların ve İstanbul'un tehlike altında kalacağından endişelenmiş⁴⁰ ve Bulgaristan'ın tavrından emin olmak istemişlerdir⁴¹. Dolayısıyla diplomatik girişimler başarılı sonuç vermiş, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında 19 Ağustos 1914 tarihinde bir ittifak⁴² yapılmış ve gizli tutulmasına karar verilmiştir⁴³. İttifakı, Osmanlı Devleti adına İçişleri Bakanı Talât Bey, Bulgaristan adına Başbakan Radoslavov imzalamış ve Padişah Mehmet Reşad tarafından tasdik edilmiştir⁴⁴. İttifak'a göre: her iki taraf birbirlerinin sınırlarına saygı gösterecek, taraflardan biri herhangi bir Balkan ülkesi tarafından saldırıya uğrarsa diğerinin talebi üzerine saldırgan devlete karşı savaş ilan edebilecek⁴⁵ veya diğeri lehine tarafsızlığını koruyabilecektir⁴⁶. Bu ittifak savaşa katılma konusunda Bulgaristan'a bir yükümlülük getirmemekte ve tarafsızlık tutumunu devam ettirmesini engellemektedir. Antlaşmanın imzalanmasıyla rahatlayan Radoslavov⁴⁷, bu sayede zaman kazanmış ve ülkedeki Rusya yanlılarına karşı kamuoyunu yanına çekmiştir⁴⁸.

Bulgaristan'ın, Osmanlı Devleti ile bir ittifak imzalamış olmasına rağmen, savaşa Almanlar safında katılma konusundaki şüpheli tarafsızlık tutumu, Mustafa Kemal'in raporlarına da yansımıştır. Mustafa Kemal'in, 6 Kasım 1914 tarihinde Başkomutanlık Kurmay Başkanı Yarbay İsmail Hakkı

³⁹ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz.) Cemal Kutay, Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s. 216.

⁴⁰ Yusuf Sarıncay, "I. Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar İlişkileri", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, (Yay. Haz.) Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2015, s. 263, dipnot 22.

⁴¹ *Talât Paşa'nın...*, s. 29.

⁴² Belgelerde, eski takvime göre 6 Ağustos 1914 olan İttifak'ın başlığı "Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu Arasında Dostluk ve Birlik Antlaşması" şeklindedir ve yedi maddeden oluşmuştur. *Ts. V. İ. A., f. 233, op. 1, a. e. 357, l. 153.*

⁴³ Sarıncay, "I. Dünya Savaşı'nda...", s. 264.

⁴⁴ Sarıncay, "I. Dünya Savaşı'nda...", s. 265.

⁴⁵ Sarıncay, "I. Dünya Savaşı'nda...", s. 265.

⁴⁶ İttifak anlaşmasının maddelerini Vangelhaym şifreli telgrafla Berlin'e bildirmiştir. *Bulgariya v Pırvata Svetovna Voyna, Germanski Diplomaticheski Dokumenti, Tom I (1913-1915)*, Arhivite Govoryat, (Izdatelski Sivnet) Vasil Güzelev, Georgi Markov, Doyno Doynov, Liçezar Stoyanov, Plamen Tsvetkov, Stefan Andreev, Glavno Upravleniye na Arhivite Pri Ministerskiyat Sivnet, Sofya, 2002, s. 226.

⁴⁷ *Bulgariya v Pırvata Svetovna...*, s. 225.

⁴⁸ *Talât Paşa'nın...*, s. 29.

Bey'e iletildiği gizli ibareli raporunda konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. Buna göre: Almanya ve Avusturya askerî ataşeleri General Fiçev'le görüşürlerken "Bulgaristan'ın da Sırp ve Yunanlılara karşı Osmanlı kuvvetleriyle birlikte taarruz etmesinin zamanının geldiğini" söylemişlerdir. Generalin cevabı ise ilginçtir: "...Türklerin düşüncesi Gümülcine havalisine sahip olmaktır. Hâlbuki bu topraklar bütün Makedonya'dan çok daha kıymetlidir. Hiçbir şekilde bu toprakları Türklere terk edemeyiz"⁴⁹. Mustafa Kemal bu yaklaşımdan hareketle, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti aleyhine savaşa girmesi durumunda dahi Bulgaristan'ın kımıldamayacağı yönünde düşünceler olduğunu, ama yine de tedbiri elden bırakmamak gerektiğini yazmıştır⁵⁰. Yarbay İsmail Hakkı Bey de kısa süre önce yaptığı Sofya ziyaretinden dönüşünde aynı görüştedir. Ona göre, Bulgarlar savaşa katılma konusunda henüz karar vermiş değildirlere. Sefer planları ve seferberlik ile ilgili hazırlıkları dahi yoktur⁵¹.

Bu arada Enver Paşa, Bulgaristan'ın yaklaşımını öğrenmek amacıyla Sofya'ya bir heyet göndermiştir. "Karargâhı umumî ikinci kurmay başkanı Hafız Hakkı Bey ile şimendifer ve nakliyat şubesi müdür muavini Binbaşı Refik Bey'den oluşan bu heyete Sofya'da askerî ataşe olarak bulunan Mustafa Kemal de katılmıştır"⁵². Bulgaristan tarafı, Harbiye Nazırı General Boyacıev, Genelkurmay Başkanı General Genev ve ikinci başkanı Albay Jekov'u görevlendirmiştir. Heyetler arası görüşmeler devam ederken, 6 Eylül 1914'teki Marne Savaşı'nda⁵³ Almanların yenildiği haberinin gelmesi üzerine Bulgarların asker kanadı taraf belirleme konusunda tereddüt etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'na girme konusunda Bulgaristan siyasal çevrelerinde de farklı yaklaşımlar vardır. İktidardaki Radoslavov koalisyon hükümeti, Bulgaristan'ın özellikle İkinci Balkan Savaşı ile kaybettiği toprakların geri alınmasına yönelik bir "rövanş" anlayışı çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Daha çok Rusya yanlısı olan

⁴⁹ *Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)*, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, s. 146.

⁵⁰ *Sofya Askerî Ataşesi ...*, s. 146-147.

⁵¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, 1914-1922, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978, s. 106.*

⁵² Ali İhsan Sâbis, *Birinci Dünya Harbi, Birinci Cilt*, Nehir Yay., İstanbul, 1990, s. 275.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Basil Liddel Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2014, s. 101-125. Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 26-31. Michael Howard, *Yüzüncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı*, Çev. Sinem Gül, Dost Yay., Ankara, 2014, s. 55-57. Keith Robbins, *I. Dünya Savaşı*, Çev. Müfit Günay, Dost Yay., Ankara, 2005, s. 43. Sâbis, *Birinci Dünya...*, s. 275-276.

Halk Partisi, Radikal Parti, Geniş Sosyalistler ve Çiftçi Birliği gibi partiler savaşa girilmeden, Rusya'nın da desteğini alarak sorunların çözülmesinden yanadırlar⁵⁴. Savaş taraftarı en aktif grup Almanya severlerdir. Bunlar: Bulgaristan'ın Balkan Savaşlarında mağlup olması sırasındaki Sırbistan yanlısı tutumu yüzünden Rusya'nın siyasal anlamda güvenilirliğini kaybettiğini, ithalat ve ihracat kalemleri göz önüne alındığında ekonomik olarak da artık ona ihtiyaç duyulmadığını ileri sürmektedirler. Kamuoyu ise özellikle Makedonya'nın kaybı dolayısıyla Sırbistan'dan intikam alınması gerektiği düşüncesindedir⁵⁵. Bu sebeple savaşa girilmeli ve İkinci Balkan Savaşı ile kaybedilen topraklar geri alınmalıdır⁵⁶.

Avrupa'da savaşın aldığı seyir ve Balkanlardaki gelişmeler Bulgaristan'ın Almanlar lehine savaşa katılmasını çabuklaştırmıştır. Dolayısıyla Radoslavov hükümeti; Alman siyaseti ve diplomasisinin yakın markajı üzerine, kendisine verilecek topraklar ve yapılacak ekonomik yardımları içeren 6 Eylül 1915 tarihli⁵⁷, Sırbistan'a karşı ortak bir saldırı düzenlenmesini öngören⁵⁸, karşılıklı dostluk ve işbirliği ile askerî konuları içeren⁵⁹ Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan gizli antlaşmayı⁶⁰ imzalamış ve otuz beş gün içinde savaşa katılmayı kabul etmiştir⁶¹. Bu anlaşma ile Bulgar ordusu tamamıyla Alman Genelkurmayı'nın emrine girmiştir⁶². Böylece savaşa giden yolda Sırbistan sınırındaki karşılıklı

⁵⁴ *Kratka İstoriya na Bılgariya*, (Ed.) İlço Dimitrov, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1981, s. 296.

⁵⁵ *Kratka İstoriya...*, s. 297.

⁵⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, 19. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2014, s. 112.

⁵⁷ Vasil Radoslavov, *Bılgariya i Svetovnata Kriza*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Vtoro Fototipno İzdaniye., Sofya, 1993, s. 130. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî...*, s. 113.

⁵⁸ Ayten Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, (Ed.) Ümit Özdağ, Kripto yay., Ankara, 2014, s. 135.

⁵⁹ Paşanko Dimitrov, *Boris III, Tsar na Bılgariya (1894-1943)*, Trujenik, Grajdantin, Tsar, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Klimend Ohridski", Sofya, 1990, s. 96.

⁶⁰ *Ot San Stefano Do Parij, (1878-1947)*, *Nay Vajnite Dogovori za Bılgariya*, (Ed.) Nikola Grigorov, İzdatelstvo "Aniko", Sofya, 2009, s. 137-139. Bulgar heyeti ile Alman karargâhında yapılan bu askerî antlaşmaya göre: Bulgaristan Almanya safında savaşa katıldığı takdirde mükafat olarak yüksek miktarda kredi ve İkinci Balkan Savaşı'nda Sırbistan'a kaptırdığı tüm topraklar verilecekti. Yunanistan ve Romanya karşı tarafta yer alırsa, Bulgaristan'ın onlara kaybettiği topraklar da geri alınacaktı. Alan Palmer, *Savaş Biterken 1918*, Çev. Hakan Abacı, Alfa Yay., İstanbul, 2015, s. 73.

⁶¹ Dilan, *Siyasi Tarih...*, s. 22.

⁶² *Kratka İstoriya...*, s. 305.

çatışmalar bahane edilmiş, Bulgaristan 14 Ekim 1915 tarihinde⁶³ Sırbistan'a, dolayısıyla İtilaf devletlerine savaş açmıştır⁶⁴.

Birinci Dünya Savaşı sırasında çok geniş bir araziye dağılan Osmanlı Devleti'nin orduları asıl ve yan cepheler olmak üzere önemine göre ikiye ayrılabilir bölgelede savaşmışlardır. Bunlardan asıl cepheleri Kafkasya, Irak, Suriye ve Çanakkale'nin oluşturduğunu söylemek mümkün iken yan cephelere İran, Yemen, Hicaz, Galiçya, Romanya ve Makedonya cepheleri demek doğru olacaktır⁶⁵. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan orduları bu yan cephelerden Galiçya, Romanya ve Makedonya'da İtilaf Devletlerine karşı birlikte savaşmışlardır. Osmanlı Devleti Galiçya'ya 15., Romanya'ya 6. ve Makedonya'ya 20. kolorduyu göndermiştir⁶⁶. 15. kolordu iki, 6. kolordu üç ve 20. kolordu iki tünden teşkil edilmiştir⁶⁷. 1916 yılının ikinci yarısında görevlendirilen bu üç kolordudan başka bizzat Enver Paşa'nın emriyle daha çok Manastır bölgesinde faaliyette bulunmak üzere bir de Türk Rumeli Müfrezesi kurulmuştur⁶⁸.

Bu çalışmayla Birinci Dünya Savaşı devam ederken Türk birliklerinin savaş durumlarını cephede görmek ve değerlendirmek isteyen Osmanlı Devleti'nin Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Balkanlara yaptığı ziyaretin sebep ve sonuçlarının, Bulgaristan askerî makamlarının hazırladığı gizli raporlardan hareketle, analiz edilmesi amaçlanmıştır.

1. İstanbul'daki Bulgaristan Askerî Ataşesinin Raporu:

Birinci Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa Dobruca, Romanya, Bulgaristan ve Makedonya'ya bir gezi yapmıştır. 10-23 Aralık 1916 tarihlerini kapsayan bu geziyle ilgili İstanbul'daki Bulgaristan Askerî Ataşesi Yarbay Azmanov, Bulgar Hareket Ordusu Kumandanına 24 Aralık 1916 tarihli, 270 numaralı gizli bir bilgilendirme raporu göndermiştir⁶⁹. Rapor ayrıntılı bilgiler içermektedir. Buna göre: Enver Paşa'nın bu ziyareti önceden ilgili birimlere bildirilmemiştir. Türk Genelkurmay Başkanı özel bir trenle tüm Bulgaristan'da plansız ve programsız, emrivaki yaparak

⁶³ Mançev, *Natsionalniyat Vipros na...*, s. 177. Bulgaristan Kralı I. Ferdinand'ın savaşa giriş beyanamesi için bkz.; *Ts. V. İ. A., f. 1, op. 5, a. e. 457. Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya Prez Privata Svetovna Voyna (1914-1918)*, (Ed.) Milen Kumanov, İnstitut za İstoriya Pri BAN, Tsentralen Voenen Arhiv, İzdatelstvo "Gutenberg", Sofya, 2004, s. 57-58.

⁶⁴ *Kratka İstoriya...*, s. 305. Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi..., s. 113.

⁶⁵ Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya...*, C. III, s. 173.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yay., İstanbul, 1992.

⁶⁷ Mahmut Boğuşlu, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yay., İstanbul, 1990, s. 130.

⁶⁸ Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 319-346.

⁶⁹ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 315-319gr.*

dolaşmıştır. Bu keyfiyetin ilgili birimlere şikâyet edilmesi üzerine Enver Paşa'nın Dobruca ve Makedonya cephesinde Türk birlikleri olduğu için bu geziyi izin almadan ve planlamadan gerçekleştirebileceği şeklinde bir açıklama yapılmıştır⁷⁰. Avusturya Askerî Ataşesi'nin Azmanov'a söylediğine göre bir süre önce de Enver Paşa aynı şekilde Galiçya'da dolaşmış ve oraya sadece misafirlğe gittiğini belirtmiştir⁷¹. Keza ilk plana göre ziyaretin sadece iki hafta süreceği ve Dobruca, Romanya, Manastır ve Struma cephelerine olacağı söylenmiştir. Fakat heyette yer alan Almanların Noel kutlamaları için İstanbul'a dönmek istemeleri üzerine Struma cephesine gitmekten vazgeçilmiştir⁷².

Yarbay Azmanov'un raporuna göre: Enver Paşa'nın seyahati 10 Aralık akşam saat 20'de İstanbul'dan hareket eden bir trenle başlamıştır. Yolculuk tüm ihtişam ve rahatlık dikkate alınarak organize edilmiştir. Trende yataklı vagon ve restoran vardır. Bazı vagonlara yolcuların özel otomobilleri bile konmuştur. Enver Paşa'ya 18 kişilik bir heyet eşlik etmiştir. Bunlar: Levazım komutanı İsmail Hakkı Paşa, ziyaret organizasyonunu yapan Alman Bark Paşa, askerî sağlık birliklerin komutanı Süleyman Numan Paşa, Genelkurmay harekât komutanı Yarbay Feldman ve Feldman'ın yardımcısıdır. Ayrıca 6 subay ve yaverleri, müttefik devletlerin askerî ateşeleri, eski Savunma Bakanı Senatör Salih Paşa, Meclis başkan yardımcısı Hüseyin Cahit Bey, Genç Türk komitesinin meşhur üyesi Doktor Bahaeddin Şakir Bey ve İçişleri Bakanlığında memur olduğu söylenen ama muhtemelen istihbarat görevlisi olan bir Türk de bulunmaktadır. Azmanov bu Türk'ün Çakır Mehmet olduğunu öğrenmiştir. Ona göre Çakır Mehmet Üsküp'te eski bir polis memurudur. Bu memur ile Doktor Bahaeddin Şakir, Enver Paşayla sürekli birlikte olan siyasi kişilerdir. Bükreş ziyaretinden sonra Hüseyin Cahit Bey ve Salih Paşa Makedonya'yı ziyaret etmeyerek Sofya üzerinden İstanbul'a dönmüşlerdir⁷³.

Azmanov'un raporu şöyle devam etmektedir: "Enver Paşa Edirne tren istasyonunda 8. tümen komutanı General Çilingirov tarafından ağırlandı. Çilingirov, Paşa'ya Gorna Oryahovitsa'ya kadar eşlik etti. Eski Zağra (Stara Zagora) garında Enver Paşa, yöneticiler ve öğrenciler

⁷⁰ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 315.

⁷¹ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 315.

⁷² *Bilgaro-Turski Voenni Omoşeniya Prez Pırvata Svetovna Voyna (1914-1918)*, (Ed.) Milen Kumanov, İnstitut za İstoriya Pri BAN, Tsentralen Voenen Arhiv, İzdatelstvo "Gutenberg", Sofya, 2004, s. 188-189.

⁷³ *Bilgaro-Turski Voenni Omoşeniya....*, s. 189.

tarafından şarkılar eşliğinde karşılandı. Karşılamanın halk şehrin Türk ve Çingene kadınlarından oluşmuştu⁷⁴. 12 Aralıkta tren Mecidiye'ye ulaştı ve burada Enver Paşa, 3. ordu komutanı General Nerezov tarafından karşılandı⁷⁵. Şerefine öğle yemeği verildi. Yemekten sonra Enver Paşa trenle hemen Kötence'ye gitti. Şehri gezdi ve Romanya Dobruca'sının valisi ile toplantı yaptı. Toplantıda askerî levazım komutanı ve bölük komutanları da hazır bulundular. Burada özellikle ganimet olarak ele geçen benzin ve petrol üzerinde konuşmalar yapıldı. Bunların Kötence'den mi Varna üzerinden mi taşınmasının daha uygun olacağı görüşüldü. Bu görüşmelerin içeriğini tam olarak bilmiyorum, çünkü onlar hemen Kötence'den Karol'a hareket ettiler⁷⁶.

18 Aralık sabahı otomobillerle Dorobantsa'daki Türk askerî birliklerin karargahına gittiklerini kaydeden Azmanov devamla: "Oradan da atlarla 203 rakımdaki Türk cephelerine geçtik. Burada Enver Paşa sığınakları kontrol etti. Askerlerle sohbet etti. Ateş etme becerileri olup olmadığını sordu. Dönüşte yedek olarak tutulan 25. tümene ait bir alayı ziyaret etti. Alay 3 piyade taburundan, bölükler ise en fazla 100-120 kişiden oluşmaktaydı⁷⁷. Enver Paşa onları selamladı. Birkaç askere medeni hallerini, çatışmalarda yer alıp almadıklarını ve orduda bulduklarından bu yana kaç mermi kullandıklarını sordu. Durumu öğrenen Paşa, kolordu komutanına sadece üç mermi kullanan askerlerin bulunduğu şikâyetle ihtarda bulundu. Askerlere atış eğitimi verilmesini ve özellikle de kolordunun cephe gerisinde talimğâh oluşturulmasını önerdi..."⁷⁸. Türk askerinin durumu Yarbay Azmanov üzerinde de kötü izlenim bırakmıştır. Azmanov askerleri yorgun, fiziksel olarak zayıflamış, bakışları donuklaşmış olarak görmüş, subay kadrolarının ise yetersiz olduğunu tespit etmiştir⁷⁹.

Bu teftişinde Enver Paşa, Dobruca'daki resmi görevlerinin yanı sıra başka sorunlarla da ilgilenmiştir. Dobruca dönüşü Rusçuk'a giderken Alman Askerî Ataşesi General Losov, Yarbay Azmanov'a Enver Paşa'nın ona Bulgar askerlerinin Dobruca'daki Türk kadınlarına tecavüz ettiklerini söylediğini aktarmıştır. Enver Paşa kendisinden bu kanunsuz ve ahlaksız davranışların ortadan kaldırılması için ilgili makamlara iletmesini özellikle

⁷⁴ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 316.

⁷⁵ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 316. *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 190.

⁷⁶ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 316. *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 190.

⁷⁷ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 316. *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 190.

⁷⁸ *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 216-217.

⁷⁹ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 190.

rica etmiştir. Türk ordusunda ve bizzat Türkiye’de bu davranışlar sonucunda düşmanlık duyguları oluşabileceğini söylemiştir⁸⁰.

Azmanov raporunda şu bilgileri vermektedir: “Ruşçuk garında Enver Paşa General Ençev ve müftü tarafından karşılandı”⁸¹. “Enver Paşa şehirde oyalanmadan otomobille Bükreş’e hareket etti. Oraya öğleden sonra saat 15.00 sularında vardı. Akşama kadar kral saraylarını gezdi. Sonra da Mareşal Makenzen tarafından akşam yemeğine davet edildi. Mareşal Makenzen ona büyük ilgi gösterdi. Osmanlı ordusu ve Enver Paşa’dan övgü ve sempatiyle bahsetti”⁸². “Bana, mareşalde böyle ilgi ve sevgi gösterisinin daha önce hiç olmadığını söylediler. Akşam yemeğinden sonra Enver Paşa mareşal ve vali ile uzun uzun sohbet etti. Öğrendiğime göre, onlarla Romen ganimetlerinden Türkiye’ye yararlı olacak parçaları teslim alma konusu hakkında görüşmeler yapmış. Muhtemelen bu konuda anlaşmaya varılmış ki mareşal, İsmail Hakkı Paşa’ya bu konuda söz vermiş. Bu arada İsmail Hakkı Paşa Romanya’daki bir ispirto fabrikasının makinelerini istemiş. Onlarla Türkiye’de fabrika kuracağını söylemiş”⁸³.

Bulgaristan Askerî Ataşesi Yarbay Azmanov raporuna devam etmektedir: “15 Aralıkta Enver Paşa otomobille Stefaneşti’nin 20 km. doğusunda bulunan Türk ordularını ziyarete gitti⁸⁴. Paşa, Balasiyul kasabasına konuşlanmış olan 26. tümen komutanı tarafından karşılandı. Oradan da akşam üzeri atlarla tümenin son alayına yetişti”⁸⁵. Rapora göre Enver Paşa, 16 Aralık 1916 günü 26. Türk tümenini denetlemiş ve bir konuşma yapmıştır. Paşa, bu konuşmasında tümenin kahramanlıklarını övmüş, Balarya Savaşı’nda kazandığı üstün başarıdan dolayı milletin ve kendisinin gurur duyduğunu söylemiştir. Ayrıca Padişah’ın selam ve sevgileri ile dualarını getirdiğini belirtmiştir. Teftişin sonunda 26. tümenin 78. alayına verilen savaş madalyasını bizzat Enver Paşa alay sancağına takmış ve askerleri kutlamıştır⁸⁶. Ertesi gün Bükreş kalesinin kuzey bölümlerini gezen Enver Paşa Makenzen tarafından şerefine verilen öğle

⁸⁰ *Bilgaro-Turski Voenni Omoşeniya...*, s. 190-191.

⁸¹ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 317. Ofitsialnata i Taynata...*, s. 217.

⁸² *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 317.*

⁸³ *Bilgaro-Turski Voenni Omoşeniya...*, s. 191.

⁸⁴ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 318. Bilgaro-Turski Voenni Omoşeniya...*, s. 191.

⁸⁵ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 318. Bilgaro-Turski Voenni Omoşeniya...*, s. 191.

⁸⁶ Ertem, *Birinci Dünya Savaşı’nda...*, s. 293. 26. Türk Tümeninin Romanya cephesindeki başarıları için bkz.: Boğuşlu, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 107.

yemeğine katılmıştır. Aynı akşam Rusçuk üzerinden yola çıkmış, 17 Aralık akşamı saat 19.00'da Sofya'ya varmıştır⁸⁷.

Enver Paşa'nın Üsküp'e gitme sebebini, Arnavutlarda Osmanlı Devleti yanlılığını canlandırmak ve bölgede Avusturya'nın etkisini azaltmak amaçlı olduğunu düşündüğünü belirten Azmanov: Türklerin Avusturyalılarla çıkar amaçlı işbirliği yapabileceklerinden şüphelendiğini, bu konuyla ilgili Avusturya Askerî Ataşesi'ni yokladığını, ancak bir sonuç alamadığını ifade etmektedir⁸⁸.

Azmanov'a göre: "20 Aralık sabahı Enver Paşa otomobille Gradsko'dan Prilep'e hareket etti. Oraya öğleden sonra vardı. 11. ordu komutanı ve tüm karargah tarafından karşılandı. Küçük bir kahvaltudan sonra cepheye gitti. Yeni Alman tümen karargahı Hipel'e geçti. Oradan 1050 rakımdaki çatışmaları izledi⁸⁹. Durum hakkında bilgi aldı. Ona eşlik eden bazı subaylar bizim 8. tümen karargahına geçtiler. Ertesi gün tekrar cepheye gitti. Orada da hazırlanmış ikinci savunma mevzi hakkında bilgi aldı. Cepheyi iyice inceledi. İlgisi genç subay olarak buralarda bulunmasından ve bölgeyi çok iyi tanimasından kaynaklanıyordu"⁹⁰. Enver Paşa ve ona eşlik edenlerin Prilep'teki Bulgarlara ait olan evlere yerleştirildiğini ve takip edilmeleri konusunda emir verdiğini söyleyen Azmanov, takip sonucu elde edilen bilgilerin şehrin güvenliğinden sorumlu Bulgar komutan tarafından kendisine iletilmediğinden şikâyet etmiştir⁹¹.

Azmanov'a göre Enver Paşa'nın seyahatinin amaçları şöyledir: a- Dobruca ve Romanya'da bulunan Türk ordularını teftiş etmek. b- Romanya ganimetlerini görmek, onlardan ne alabileceğini ve ne şekilde onları Türkiye'ye getirebileceğini tespit etmek. c- Makedonya'da yaşayan Türk halkının Türklük duygularını uyandırmak, moral vermek, halkın önünde ve Türkiye'de onun koruyucusu olduğunu göstermek. ç- Bazı Alman yöneticilerle yeni bağlantılar kurmak. Onları kendine ve Türkiye'ye yakınlaştırmak ve onların madalya tutkusunu tatmin etmek⁹². "...Enver Paşa her yerde bol, bol hatıra madalyaları dağıtıyordu, Alman subayları ilgiden çok memnundu. Bu durumu özellikle belirtiyorum. Çünkü Manastır

⁸⁷ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 318. *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 191-192. *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 217.

⁸⁸ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 319.

⁸⁹ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 193-194.

⁹⁰ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 194.

⁹¹ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 319gr.

⁹² *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 219-220.

cephesinde savaşan Alman subayların Bulgar madalyaları yok, ama Türk madalyaları var”⁹³.

Azmanov raporunda İstanbul’a dönüşleri sırasında Doktor Bahaeddin Şakir ile yaptığı konuşmayı aktarmaktadır. Bahaeddin Şakir: “Biz Türklerin, şimdi elimizde olan bölgelerden daha çok bölgeye ihtiyacımız yok, ama iç organizasyonumuz için barış ve huzura ihtiyacımız var. Tarımı güçlendirmek, madenleri ve ülkemizde bulunan diğer zenginlikleri kullanmak, eğitimi kalkındırmak, orduyu yeniden yapılandırmak. Bulgaristan’la olan ortak ilgi alanlarımız sizinle işbirliği yapmaya ve samimi komşuluk ilişkileri yürütmeye mecbur kılmaktadır⁹⁴. İki ülke için aynı tehlike söz konusudur. Bu da bizi yakınlaştırmaktadır. Bu tehlike sadece bizim düşmanlarımızdan değil, bizim dostlarımızdan da gelmektedir. Çünkü onlar ekonomik açıdan bizden daha güçlüdür. İki komşu ülkenin birbirinden isteyeceği yok. Bizim aydın güçlerimiz, aramızda geçmişte uyandırılan nefret duygusunu silmek için çalışma yapmak zorundadırlar. Nefret duygularını geleceğe taşımamak lazım”⁹⁵ demiştir.

2. Enver Paşa’nın Bölgeyi Ziyareti Hakkında Bulgaristan’ın Makedonya’daki Askerî Yetkilisinin Verdiği Rapor:

Enver Paşa’nın Dobruca, Romanya, Bulgaristan ve Makedonya’yı ziyareti hakkında bilinmeyen ikinci belge 1 Ocak 1917 tarihlidir⁹⁶. Üsküp’teki Makedonya Askerî Teftiş Bölgesi Komutan Yardımcısı Albay Protogerov’dan Bulgar Hareket Ordusu Karargâhına 13864 numara ve gizli damgasıyla gönderilmiştir⁹⁷. Söz konusu raporda Albay Protogerov, Enver Paşa’nın bölgedeki faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde ele almış ve bilgiler vermiştir. Protogerov’a göre: Enver Paşa, Dobruca ve Romanya’da bulunan orduları teftiş etmiştir⁹⁸. Enver Paşa’nın uzak siyasi hedefi, Osmanlı İmparatorluğu’nun eski sınırlarına kavuşacağı ve İslamiyetin yeniden güçlü bir din olacağı inancını Bulgaristan’da yaşayan Türkler arasında canlı tutmaktır⁹⁹. Yakın siyasi hedefi ise: Gümülcine, Sırbistan, Drama, Makedonya, Arnavutluk ve Bulgaristan’daki Türkleri organize etmektedir.

⁹³ *Bilgaro-Turski Voenni Omoşeniya...*, s. 195.

⁹⁴ *Bilgaro-Turski Voenni Omoşeniya...*, s. 195-196.

⁹⁵ *Bilgaro-Turski Voenni Omoşeniya...*, s. 196.

⁹⁶ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 323-328gr.*

⁹⁷ *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 221-230.

⁹⁸ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 323.*

⁹⁹ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 323.*

Ayrıca Dedeğaç ve Gümülcine'yi ele geçirmektedir¹⁰⁰. Protogerov, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik dış politikasını tanımlarken Makedonya'da yaşayan Türklerde Türklük milli şuurunu uyandırmak ve geliştirmek için çalışıldığını tespit etmiştir. Ona göre bu politika ile: a- Gümülcine, Sırbistan ve Drama'da yaşayan Türk halkına, bu bölgelerin Türkiye sınırlarına geçeceği umudu verilmektedir. b- Arnavutlara ve Makedonya'daki Türk halkına, bağımsız olacakları söylenmektedir¹⁰¹.

Enver Paşa, Romanya ve Makedonya'daki Türk birliklerini teftiş ettikten¹⁰² sonra Üsküp'e uğramış¹⁰³, kendisini heyecanla bekleyen Türklerle görüşmüştür¹⁰⁴. Paşa'nın geleceğinin tespit edilmemesi¹⁰⁵ veya biliniyor olmasına rağmen Bulgar askerî birimlerinin uyarılmaması yetkilileri kızdırmıştır¹⁰⁶. Bu telaştan Bulgar istihbaratının, Enver Paşa'nın kontrollerinden çıkmasını ve kendilerinin haberi olmadan bir faaliyette bulunmasını istemedikleri anlaşılmaktadır.

Üsküp'e gelen Enver Paşa fon Belov'un karargâhına uğramıştır¹⁰⁷. Bölgeden sorumlu Bulgar birliği komutanının karşılama bulduğu Enver Paşa'ya akşam yemeği verilmiş, General Dimitriev, Dimitriev'in yaveri ve irtibat subayı, Yarbay Angelov ile Albay Protogerov da davet edilmiştir¹⁰⁸. Burada katılımcılar konuşmalar yapmış, Enver Paşa Almanya İmparatoru şerefine, General fon Belov Osmanlı Padişahı şerefine kadeh kaldırmıştır¹⁰⁹. Yemekte Türk heyetinden Dr. Bahaeddin Şakir de bulunmuş, sohbet sırasında Albay Protogerov'a İttihat ve Terakki Hükümetinin çalışmalarından bahsetmiştir¹¹⁰.

Albay Protogerov, Enver Paşa ile özel olarak görüşmüştür. Görüşmenin ayrıntılarını yazmaktadır: "Akşam 19.00 ile 19.30 arasında onu trende ziyaret ettim. Önce Paşa anlaşmazlıktan dolayı özür diledi, kendisi 5 tümeni Bulgar genel komutanlığı emrine verdiğini, 3 piyade taburunu da bana vermemek için hiçbir sebep bulunmadığını, bunları benim emrime

¹⁰⁰ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 323.

¹⁰¹ *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 221-222.

¹⁰² *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 202.

¹⁰³ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 202.

¹⁰⁴ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 202.

¹⁰⁵ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 325.

¹⁰⁶ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 325.

¹⁰⁷ *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 222.

¹⁰⁸ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 202.

¹⁰⁹ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 326. *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 203.

¹¹⁰ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 326. *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 203.

gönderdiğini söyledi¹¹¹. Enver Paşa'nın hedefi belliydi. Arnavutluk sınırında kendi birliklerini bulundurmak, Arnavutları organize etmek. Bundan sonra onlardan 9-10 taburluk bir güç oluşturmak ve barış sağlandığı zaman bize kendi isteklerini kabul ettirmek¹¹². Türklerin Struma nehrinin etrafında 2 tümeni bulunmaktadır. Gümülcine, Drama, Kavala ve Sarı Şaban'da yaşayan Türk halkı Fuad (Balkan) Bey tarafından organize edilmiş ve silahlandırılmıştır. Aynı Fuad Bey, 1914 ve 1915'te Gümülcine Türklerini organize ediyordu. Bizim yetkililer tarafından gözaltına alındı ve sınır dışı edilirken bu rezaleti yaşamamak için silahına sarılıp intihar etmek istedi. Bir polis elini tuttuğu için sadece yaralandı¹¹³.

Protogerov'a göre: "Bulgaristan'da yaşayan Türk halkı ilk defa çok iyi organize edilmiştir. Bunun başlıca sebebi bizim topraklarımızda Türk ordularını görmeleridir. Asıl önemli olan Makedonya, eski Bulgaristan, Gümülcine, Sırbistan, Drama, Sarı Şaban ve Kavala'daki Bulgar vatandaşı Türklerin Türk ordusuna alınmalarıdır¹¹⁴. Bu Türkler, Türk bayrağı altında olacaklar. Osmanlı İmparatorluğuna ve Sultan'a sadakat yemini edecekler. Bu da Bulgar vatandaşı olarak milli ve dini düşüncelerine hizmet etmeleri gerektiği inancını güçlendirecektir. Diğer taraftan ise onlar Bulgaristan'a karşı bilinçlendirilmiş olacaktırlar¹¹⁵. Bir milyon Türk halkını Türkiye'ye göç ettirerek elimizden kaçırdık, bu durumda savaş sonrası Bulgaristan ve Türkiye sınırlarını çizmek, Arnavutluk ile Kavala sorunlarını çözmek için sıra geldiğinde bu halk sadece Türkiye'nin işine yarayacak¹¹⁶.

40-50 bin askerin Bulgaristan'daki Türklerden oluştuğu 5 tümenin bölgeye yardım için gönderildiğini öğrenen Protogerov raporunda sorular sormaktadır: "Bulgaristan'ın vermesi gereken ne gibi tavizler var acaba"¹¹⁷? "Bu Dedeoğaç ve Gümülcine için verilmesi düşünülen tavizlerin mesajı değil mi? Ayrıca 5 tümen yardımının karşılığında bir şeyler istenmesi gayet açık değil mi? Biz bu orduları istemedik. Almanlar ise kendi ordularını göndermemek için Türklere her türlü desteği veriyorlar"¹¹⁸. "Enver Paşa'ya

¹¹¹ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 326. *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 223.

¹¹² *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 203.

¹¹³ *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 203-204. *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 223.

¹¹⁴ *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 204. Askerî arşivdeki bir belgeye göre; Türk ordusuna katılmak üzere gönderilen Türk ve Arnavutların sayısı 43075'tir. Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 1391, l. 105.

¹¹⁵ *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 204.

¹¹⁶ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 327.

¹¹⁷ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 327. *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 223.

¹¹⁸ *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 204. *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 223.

eşlik eden heyetin kalabalık olması bu gezinin siyasi hedeflerinin bir göstergesidir. Bu heyette Paşa'nın arkadaşı Mehmet Çakır bulunmaktadır"¹¹⁹.

İstanbul'daki Bulgaristan Askerî Ataşesi Yarbay Azmanov'un raporunda sözü edilen Mehmet Çakır'dan Albay Protogerov da bahsetmektedir. Önceleri polislik yapan Mehmet Çakır emniyet müdürlüğüne yükseltilmiştir. Bulgarlar Osmanlı Devleti'ne isyan ettiği yıllarda özellikle Geşik Karan Ali Efendi ile birlikte Kratovo, Kumanovo, Koçani, Veles, Ştip ve Üsküp'teki olayları bastırmış, isyancı elebaşlarının idam edilmesini sağlamıştır¹²⁰. Dolayısıyla Üsküp ve Prilep'te çok iyi tanınan Çakır Mehmet'in Enver Paşayla bölgeye gelmesi, üstelik sokaklarda otomobille dolaşması doğru değildir¹²¹. Çakır Mehmet'in Üsküp ve Prilep'teki Türk ve Yahudi ileri gelenleriyle görüştüğü ve karşılıklı mektuplar alınıp verildiği¹²² bilgisine ulaşan Protogerov'a göre, Makedonya'daki Türklere bağımsızlık umudu aşılanmıştır.

Raporunun ekinde Enver Paşayla görüşen Türklerin bir listesi ile bir mektup¹²³ sunduğunu belirten Protogerov bilgi vermeye devam etmektedir: "Akşam saat 21.00'da Enver Paşa ve askerî ataşeler General fon Belov'un yemek davetine katıldılar. Enver Paşa 19 Aralık gecesi 23.00'da özel trenle Gradsko'ya hareket etti. Oradan da 20 Aralık saat 6.30'da Prilep'e gitti. Bu arada Gradsko garında heyetten iki Türk inerek Çiçevo köyüne gitmiş ve orada yaşayan Türklere sohbet etmişler¹²⁴. Enver Paşa, Almanlar tarafından şu ana kadar hiç kimsenin, ne Prens hazretlerinin, ne Genelkurmay Başkanının ne de eski grup komutanı Mareşal Makenzen'in karşılanmadığı ihtişamla karşılanmıştır¹²⁵. Sokaklarda Almanlardan oluşan polis kordonu, ışık küreleri, ışıldaklar ve benzerleri varmış. Karşılamanın ihtişamı yalnız yöneticilerin değil, halkın da dikkatini çekmiş. Bu arada bölgedeki bazı Türkler Enver Paşa'yla görüşmüşler. Bunlar: Genç Türk Komitesinden Faik Ağa ve Mahmud Efendi¹²⁶ ile eski sorgu hakimi, müftü ve Musantsi köyü imamı olan Hafız Haşimdir"¹²⁷.

¹¹⁹ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 204-205.

¹²⁰ *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 224.

¹²¹ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 205.

¹²² *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 328. Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 205.

¹²³ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 328. Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 205. Ekte belirtilen liste ve mektup bulunamamıştır.

¹²⁴ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 328. Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 205.

¹²⁵ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 206.

¹²⁶ *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 225. *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 206.

¹²⁷ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 206.

Protogerov'a gelen bilgiye göre: "Bu şahıslar Enver Paşa'nın yanında yaklaşık 2 saat kalmışlar. Sohbet Müslüman halkın durumu hakkındaymış. Bu kişiler yoksulluktan, çifliklerinin ve arazilerinin Sırp döneminde yağmalanmasından, şu ana kadar geri verilmemesinden, yeni durumda herhangi bir fark görememelerinden yakınmışlar. Almanların aile namuslarına el uzattıklarını söylemeleri üzerine Enver Paşa sinirli bir şekilde 'Siz bunu bırakın da, Bulgar ordularının tutumunu anlatın' demiş¹²⁸. Aynı kişiler, Almanların onlara ait camilere el koyduklarını, eve dönüştürdüklerini, Bulgarların ise el koydukları camiye okul yaptıklarını da anlatıp şikayet etmişler¹²⁹. Enver Paşa onları rahatlatarak bu konu hakkında not almış. Ayrıca arazilerinin ellerinden alınarak yerli halka dağıtıldığını, vergilerin yükseltildiğini, gıda yardımlarının adaletli bir şekilde dağıtılmadığını ve Türk halkının gözardı edildiğini de söylemişler. Paşa bununla da ilgileneceğini, Padişah'a bilgi vereceğini ve bundan böyle gıda yardımlarının Alman komutanlığı vasıtasıyla yapılacağını söylemiş¹³⁰.

Protogerov devam etmektedir: "Daha önce bana, Enver Paşa'nın yanında para ve madalya sandıkları getirdiği bilgisi gelmişti. Madalyaların Almanlara ve bazı Türklere verileceği söylenmişti. Bu madalyalardan Raşit Bey'e, Kemal Bey'e ve Bufti Bey'e verildiği tahmin ediliyor...¹³¹. Bu görüşmeler ve konuşmaların sonucunda iki güçlü ancak birbirine muhalif olan İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi arasında barış sağlanmıştır. Kısa zaman öncesine kadar birbirinden nefret eden ve aralarında tartışan bu partiler bugün yakınlaşmışlardır. Bundan böyle bir partiyi diğerine karşı kullanmamız bizim için imkansızdır...¹³². Hiç kuşku yok ki, elimizdeki belgelere göre Enver Paşa'nın gelişinden önce Türk halkı arasında ikna çalışmaları yapılmıştır. Bulgar ordusunda askerlik yapan Türkler ve Arnavutlar, artık Bulgar ordusunda değil, Türk ordusunda yer almak istediklerini açık açık söylediler. Bir gün dağ tümenindeki Türkler toplu halde torbalarını omuzlayıp, tren garına doğru yola çıkarak İstanbul'a

¹²⁸ *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 206.

¹²⁹ *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 206. Bulgarların, Türklerin Almanlarla iyi geçinmelerini istemedikleri, fırsat buldukça araya birtakım anlaşmazlıklar sokmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan politika değişikliğine giderek en azından bölgesel olarak Türklere iyi davranmaya başlamışlardır. Protogerov'un raporuna yansıyan "Bir milyon Türk'ü Türkiye'ye göç ettirerek elimizden kaçırdık. Sınırlar çizilirken bu halk Türkiye'nin işine yarayacaktır" ifadesi bir hayıflanmadır. *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e., 611, l. 327.*

¹³⁰ *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 206.

¹³¹ *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 328. Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 207.

¹³² *Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 328. Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 207.

ya da evlerine gitmeye kalktılar. Bizzat ben onları tren garından geri çevirdim, asker çemberine aldım, silahların doldurulmasını emrettim. Askerlerin bir kısmı kasket siperlerini yırttılar. Şimdi her gün firar ediyorlar. Bu güne kadar dağ tümeninden 115 kişi firar etmiş bulunmaktadır”¹³³.

Enver Paşa, istihbarat subayı Binbaşı Sumri Bey vasıtasıyla Protogerov’a bir mektup göndermiş ve bazı tespitlerini bildirmiştir. Buna göre: a- Türk halkı sefalet içerisinde. b- Gradsko ve Dryanovo arasında çıplak ve yalınayak Türk askerleri görülmüştür¹³⁴. c- Üsküp ve Veles dahil hiçbir yerde Türk okulları açık değilken, Bulgar okulları açıktır. ç- Depo, ahır veya domuz ağılına çevrilmiş camiler vardır. Bu müslümanların dinî duygularını incitmektedir”¹³⁵. Sorunları bildiğini ve yakından ilgileneceğini söyleyen Protogerov’a göre: Enver Paşa’nın ziyaretinden sonra Türk halkının morali düzelmiş ve Makedonya’da bağımsızlık ilan edileceği inancı kuvvetlenmiştir¹³⁶.

Protogerov’un alınmasını istediği tedbirler şunlardır: a- Türklere, birlikleri arasında 40-50 bin Bulgaristan vatandaşı olduğu hatırlatılmalı, savaşın aslında İstanbul’u kurtarmak için yapıldığı söylenmelidir. b- Bulgaristan vatandaşı olan Türk ve Arnavutların Türk birliklerine¹³⁷ ve depolara gönderilmesi durdurulmalı, şu ana kadar gönderilenler geri alınmalı ve bizim ordumuza nakledilmelidir¹³⁸. c- Türk halkının durumu gözden geçirilmeli ve gıda yardımları yapılmalıdır. Dinî duygularına saygı gösterilmeli, işgal edilen camiler boşaltılmalı ve Türk halkına teslim edilmelidir. ç- Türk ajanlarının ve bölgeye Türkiye’den gelen şahısların takibi sağlanmalı, Makedonya’ya girişleri yasaklanmalıdır¹³⁹. d- Arnavut halkına daha fazla önem verilmelidir. Tarafımıza çekmek için en iyi yol gıdadır. Kendi imkanlarımızla gönüllü Arnavut askerlerine yardım sağlamamız gerekmektedir. e- Gümülcine, Kırcaali, Drama, Kavala ve Sarı-Şaban’da yaşayan Türklerin ne yaptıklarına dikkat edilmelidir. Mümkünse Türklerin elindeki silahlara el konulmalıdır. f- Yerli birlik olarak yedek birlikler oluşturulmalıdır. Bunlar Türkiye’nin tehditlerine karşı koyabilecek

¹³³ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 328. *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 207.

¹³⁴ *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 226.

¹³⁵ *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 207-208.

¹³⁶ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 328. *Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 208.

¹³⁷ Bu durumu Üsküp’teki dağ tümeni komutanı Albay Protogerov, Veles’e gelen 177. Türk Alayına yerel halktan Türklerin ve Arnavutların alındığını gizli bir raporla Köstendil Hareket Ordusu Karargâhına bildirmiştir. Ts. D. A., f. 313K, op. 2, a. e. 40, l. 9-12. *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 230-233.

¹³⁸ *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 227.

¹³⁹ *Ofitsialnata i Taynata...*, s. 227.

güçte olmalıdır. Bu birlikler Almanların değil, bizim emrimizde olmalıdır¹⁴⁰.
g- Dokuz piyade taburundan ve sadece Bulgar vatandaşlarından oluşan dağ tümeni Almanların elinden alınmalıdır¹⁴¹.

SONUÇ

Osmanlı Devleti; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın oluşturduğu ittifak grubuna dahil olmuş ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştır. Kafkasya, Irak, Suriye, Çanakkale, Yemen, Hicaz, Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerinde savaşmıştır. Bunlardan son üç cepheye kolordu seviyesinde birlikler göndermiştir.

Osmanlı Devleti'nin Başkumandan Vekili Enver Paşa, sözkonusu bu cepheleri gezmek ve durumu yerinde tespit etmek amacıyla 10-23 Aralık 1916 tarihinde bölgeye gitmiştir. Enver Paşa'nın, aralarında Alman subaylarının da olduğu 18 kişilik bir heyetle çıktığı bu gezi, Bulgar askerî birimleri ve istihbaratı tarafından yakından takip edilmiş, hatta Bulgaristan'ın İstanbul'daki askerî ataşesi Yarbay Azmanov bizzat heyete dahil olmuştur.

Gezinin hemen sonrasında 24 Aralık 1916 tarihinde Yarbay Azmanov, Bulgar Hareket Ordusu Komutanlığına gizli bir bilgilendirme raporu göndererek olayları ayrıntılarıyla anlatmıştır. Enver Paşa'nın Dobruca, Romanya, Bulgaristan ve Makedonya'yı kapsayan bu gezisi hakkında Üsküp'te bulunan Bulgaristan Askerî Teftiş Bölgesi Komutan Yardımcısı Albay Protogerov 1 Ocak 1917 tarihinde ikinci bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Enver Paşa'nın gezisi analiz edilmiş, sebepleri hakkında fikirler ileri sürülmüştür.

Enver Paşa'nın sözkonusu gezisinin askerî amaçları vardır. Öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin Galiçya, Romanya ve Makedonya'ya gönderdiği birliklerin durumu, savaşlardaki başarıları, sevk ve idareleri, cephelerdeki konuşlanmaları, askerî teçhizatları, giyim ve gıda ihtiyaçları hakkında bilgi edinilmek istenmiştir. Temasta olunan Alman ve Bulgar birlikleri ile ilişkileri düzenlenmiş, komutanlar ile fikir teatisinde bulunulmuştur. Ayrıca ihtiyacı olan Türk birliklerine bölgedeki Türk ve Arnavutlar'dan oluşan gönüllü askerler alınmış ve görevlendirilmiştir.

Balkanlara yapılan gezinin siyasi amaçları da olmuştur. Gümülcine, Dedeağaç, Makedonya ve Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklere

¹⁴⁰ Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 328-328gr. *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 209-210.

¹⁴¹ *Bulgaro-Turski Voenni Otnoşeniya...*, s. 210.

manevî destek verilmiş, eskiden olduğu gibi şimdi de Osmanlı Devleti'nin kendileriyle ilgilendiği mesajı iletilmiştir. Gezi süresince Enver Paşa ve yanındakiler bu bölgelerde yaşayan Türklerin ve Arnavutların sorunlarıyla yakından ilgilenmişler, Alman ve Bulgar yetkililerden bu sorunların çözülmesini istemişlerdir. Genel anlamda bu gezinin başarılı geçtiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

BULGARİSTAN ASKERÎ TARİH ARŞİVİ ve MERKEZÎ DEVLET ARŞİVİ:

Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 315 – 319gr.

Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 611, l. 323 – 328gr.

Ts. V. İ. A., f. 2, op. 1, a. e. 15, l. 238.

Ts. V. İ. A., f. 2, op. 1, a. e. 15, l. 4.

Ts. V. İ. A., f. 233, op. 1, a. e. 357, l. 153.

Ts. V. İ. A., f. 1, op. 5, a. e. 457.

Ts. V. İ. A., f. 40, op. 2, a. e. 1391, l. 105.

Ts. D. A., f. 313K, op. 2, a. e. 40, l. 9-12.

2. ESERLER, MAKALELER ve BİLDİRİLER

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, 19. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2014.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, 1908-1914, C. II, II. Baskı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, 1914-1922, C. III*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.

Aydın, Erdoğan, *Osmanlı'nın Son Savaşı, Turan Hayalinden Sevr'e*, Kırmızı Yay., İstanbul, 2012.

Aydın, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK Yay., Ankara, 1992.

Bardakçı, Murat, *Enver Paşa*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015.

Beşikçi, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.

Bıçaklı, Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

Bilgariya v Pırvata Svetovna Voyna, Germanski Diplomatıçeski Dokumenti, Tom I (1913-1915), Arhivite Govoryat, (İzdatelski Sivt) Vasil Güzelev, Georgi Markov, Doyno Doynov, Liçezar Stoyanov, Plamen Tsvetkov, Stefan Andreev, Glavno Upravleniye na Arhivite Pri Ministerskiyat Sivt, Sofya, 2002.

Bilgaro-Turski Voenni Otnoşeniya Prez Pırvata Svetovna Voyna (1914-1918), (Ed.) Milen Kumanov, İnstitut za İstoriya Pri BAN, Tsentralen Voenen Arhiv, İzdatelstvo "Gutenberg", Sofya, 2004.

Bıyıklıoğlu, Tefik, *Trakya'da Milli Mücadele, I. Cilt*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

- Boğuşlu, Mahmut, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yay., İstanbul, 1990.
- Cemal Paşa, *Hatıralar, İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, (Yay. Haz.) Alpay Kabacalı, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015.
- Çolak, Mustafa, *Enver Paşa, Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008.
- Dilan, Hasan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918), C. I*, TTK. Yay., Ankara, 2005.
- Dilan, H. Berke, *Siyasi Tarih (1914-1939)*, Alfa Yay., İstanbul, 1998.
- Dimitrov, Paşanko, *Boris III, Tsar na Bulgariya (1894-1943), Trujenik, Grajdantin, Tsar*, Universitetsko Izdatelstvo "Sv. Klimend Ohridski", Sofya, 1990.
- Ertem, Şefik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yay., İstanbul, 1992.
- Firle, Rudolf, "Odesa'ya İlk Seferim", *Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler*, (Ed.) Özlem Çekmece, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 31-37.
- Firle, Rudolf, "Türklerin Felsefesi", *Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler*, (Ed.) Özlem Çekmece, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 39-44.
- Firle, Rudolf, "Donetz ve Kubanetz'in İmha Edilmesi", *Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler*, (Ed.) Özlem Çekmece, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 45-52.
- Hacıpoğlu, Doğan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Harbine Girişi, 29 Ekim 1914*, (Geliştirilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci baskı), İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaa Müdürlüğü, İstanbul, 2003.
- Hart, Basil Liddel, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2014.
- Howard, Michael, *Yüzüncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı*, Çev. Sinem Gül, Dost Yay., Ankara, 2014.
- İrtem, Süleyman Kâni, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2004.
- Kamil, İbrahim, "Krallık Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı, 2.Cilt: Çağdaş Balkanlar*, 2. Baskı, (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yay., Ankara, 2013, s. 547-557.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt*, TTK Basımevi, Ankara, 1983.
- Kılıç, Ayten, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, (Ed.) Ümit Özdağ, Kripto yay., Ankara, 2014, s. 131-144.
- Kratka İstoriya na Bulgariya*, (Ed.) İlço Dimitrov, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1981.
- Kumanov, Milen, "İztoçna Rumeliya (1879-1885), 681-1948 İz İstoriyata na Bulgarskata Narodnost i Dirjava, İzsledvaniya, Analizi, Preotsenki", (Ed.) Milen Kumanov, İzdatelstvo Pelikan ALFA, Sofya, 1993, s. 163-169.

Kumanov, Milen, “Obyavyavane na Nezavisimostta na Bılgariya Prez 1908 Godina”, *681-1948 İz İstoriyata na Bılgarskata Narodnost i Dirjava, İzsledvaniya, Analizi, Preotsenki*, (Ed.) Milen Kumanov, İzdatelstvo, Pelikan ALFA, Sofya, 1993, s. 201-208.

Kuran, Ahmet Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.

Mançev, Kristö, *Natsionalniyat Vipros na Balkanite*, Akademično İzdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, Sofya, 1999.

Mateeva, Mariya, Tepaviçarov, Hristo, *Diplomatiçeski Otnoşeniya na Bılgariya (1878-1988)*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1989.

Noppen, Ryan K., *Osmanlı Deniz Harekâtı (1911- 18)*, Çev. Emir Yener, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2016.

Ofitsialnata i Taynata Bılgaro-Turska Diplomatsiya (1903-1925), Dokumentalen Sbornik, (Ed.) Tsoço Bilyarski, Valentin Kitanov, Dirjavna Agentsiya “Arhivi”, Sofya, 2009.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz.) Cemal Kutay, Tercüman Yay., İstanbul, 1980.

Ot San Stefano Do Parij, (1878-1947), Nay Vajnite Dogovori za Bılgariya, (Ed.) Nikola Grigorov, İzdatelstvo “Aniko”, Sofya, 2009.

Palmer, Alan, *Savaş Biterken 1918*, Çev. Hakan Abacı, Alfa Yay., İstanbul, 2015.

Penkov, Sava, *Mejdunarodni Dogovori na Bılgariya (681-1947)*, İzdatelstvo Jorj Nef., Sofya, Cenevre, Paris, 1992.

Radoslavov, Vasil, *Bılgariya i Svetovnata Kriza*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Vtoro Fototipno İzdaniye., Sofya, 1993.

Renouvin, Pierre, *I. Dünya Savaşı*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

Robbins, Keith, *I. Dünya Savaşı*, Çev. Müfit Günay, Dost Yay., Ankara, 2005.

Sâbis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi, Birinci Cilt*, Nehir Yay., İstanbul, 1990.

Sarınay, Yusuf, “I. Dünya Savaşı’nda Türk-Bulgar İlişkileri”, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, (Yay. Haz.) Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2015, s. 257-270.

Semov, Minço, *Velikite Sili i Bılgarskata Natsionalna Drama*, İzdatelska Kışta “İnterpress”, Sofya, 1991.

Shaw,Stanford J., *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, (Ter.) Beyza Sümer Aydaş, TTK. Yay., Ankara, 2014.

Silyanov, Hristo, *Srıbsko-Bılgarskiyat Spor i Rusiya*, Kooperativna Peçatnitsa “Gutenberg”, Sofya, 1915.

Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914), Yay. Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2007.

Souchon, Wilhelm, "Majestelerinin Gemileri Goeben ile Breslau'nun Messina'dan Çanakkale Boğazı'na Huruç Hareketi", *Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler*, (Ed.) Özlem Çekmece, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 1-30.

Stanev, Nikola, *İstoriya na Nova Bulgariya (1878-1941)*, İzdatelska Kışta "Heraklit", Sofya, t.y.

Talât Paşa'nın Anıları, (Yay. Haz.) Alpay Kabacalı, 8. Basım, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015.

Tekin, Arslan, *Enver Paşa ve Dönemi*, Kariyer Yay., İstanbul, 2016.

Todorov, Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 1979.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, II. Basılış, TTK. Yay, Ankara, 1951.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi), C. 2, (Ed.) Vladimir Potyemkin, Çev. Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009.

Üçok, Coşkun, *Siyasal Tarih (1789-1960)*, A. Ü. Hukuk Fakültesi Yay., İkinci Bası, Ankara, 1978.

Ülman, A. Halûk, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol (ve Savaş)*, Ek'li İkinci Basılış, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1973.

Vasilev, Vasil, "Uçastiyeto na Bulgariya v Balkanskata i Mejdusiyuzniçeskata Voyna (1912-1913)", *681-1948 İz İstoriyata na Bulgarskata Narodnost i Dirjava, İzsledvaniya, Analizi, Preotsenki*, (Ed.) Milen Kumanov, İzdatelstvo, Pelikan ALFA, Sofya, 1993, s. 216-231.

Yener, Tefik, *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu*, İnkılâp Yay., İstanbul, 2015.

Yorga, *Osmanlı Tarihi, C. V. (1774-1912)*, Çev. B. Sıtkı Baykal, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1943.